

APOR PÉTER

Cigányok tere: kísérlet a kommunista romapolitika közép-kelet-európai összehasonlító értelmezésére, 1945–1961*

1

A háborút követő években teremődtek meg annak a szerepnek a gondolati-retorikai alapjai, melyet a romák az 1950-es évek második felétől a kommunista ideológiai-hatalmi rendszerben betöltöttek. Bár látványos és első pillantásra is kézzelfogható cigánypolitikára 1958 előtt csupán Lengyelországban bukkanhatunk a térség országai közül, más kormányzatok is hoztak a roma lakosság helyzetét érintő intézkedéseket, illetve fogalmaztak meg célokat velük kapcsolatban. Ugyanakkor ezek a lépések nem öltöttek központilag tervezett és irányított romapolitika formáját. A cigány népesség életére és viszonyaira más társadalmi kategóriákban megfogalmazott programok voltak hatással, mint például a szegénység és az írástudatlanság leküzdése vagy az iparosítási és lakásépítési kampányok.

A második világháború lezárását követő évtizedben a romák jellemzően nem jelentek meg a nyilvános politikai beszédben Kelet-Közép-Európában. 1945 után a szó hagyományos jelentésében nem beszélhetünk romapolitikáról, azaz központi kormányzati intézkedések formáját öltő elképzelésekről. A korabeli censzusok, mivel csak a cigány nyelvű népeséget számlálták, viszonylag jelentéktelennek láttatták a roma közösségeket. A romák nem részesültek a háború után sem jóvátételből, sem nyilvános bocsánatkérésből a náci haláltáborokba való elhurcolásuk miatt. Ma már az is köztudott, hogy Magyarországon szinte teljesen kimaradtak a földosztásból is.¹ Miközben a politikai elit számára legegyszerűbb volt a romákat nemzetiségként leírni, szegénységük és ebből következő gyenge érdekérvényesítő képességük miatt rendszerint kimaradtak a nemzetiségi és kisebbségi jogokkal fog-

* Jelen tanulmány a Politikatörténeti Intézet támogatásával, a Széchenyi-terv keretében készült 2004-ben. Ezúton is köszönöm az intézmény nagylelkű segítségét.

¹ McCagg, William O.: *Gypsy Policy in Socialist Hungary and Czechoslovakia, 1945–1989*. Nationalities Papers, 19. (1991) No. 3. 315–319. Vannak ugyanakkor ellenkező értelmű adatok is. Tiszacsegén például 1945-ben osztottak földet roma igénylőknek is, azonban mivel sem tapasztalattal, sem termelőeszközökkel nem rendelkeztek, hamarosan megváltak tőle. Egyikükre még ma is emlékeznek mint harcos földkövetelőre. Bencsik János: *Tiszacsegei adatok a cigányság történetéhez*. In: Gyergyói Sándor (szerk.): *Kirekesztéstől a beilleszkedésig*. Debrecen, 1990. II. köt. 437. Megjegyzésre méltó azonban, hogy a hagyományos roma világképben a föld megmunkálása a gádzsók (nem cigányok) világába vezet a cigányt, tőlük teszi őt függővé, személyes autonómiájának, végső soron „romaságának” elvesztéséhez vezet. Erről lásd: Stewart, Michael: *Daltestvérek*. Budapest, 1994. 24.

lalkozó jogszabályokból, mint például 1945-ben Csehszlovákiában a kisebbségi cikkelyből.² Hasonlóképpen hallgattak – egyébként részletes – jelentéseikben a Magyar Kommunista Párt vidékre küldött repülő bizottságai a romák helyzetéről.³ A párt Szociálpolitikai Osztályának 1947. március 29-én kelt három hónapos munkaterve ugyancsak nem tett említést külön a cigányok felé irányuló politikáról, bár a Népjóléti Minisztérium számára javasolta óvodák, napközi otthonok és egészségügyi hálózat vidéki kiépítését.⁴ Ugyan Romániában a Demokratikus Pártok Tömörülése (a kommunisták vezette választási szövetség) 1946-ban választási felhívással fordult a cigányokhoz „Roma testvérek!” kezdetű kiáltványában, ennél többet a kormányzat nem tett saját romapolitika megfogalmazása céljából. 1948-tól a romák teljesen eltűntek a dokumentumokból.⁵

Ilyen tekintetben a helyzet nem változott a kommunista rendszerek első évtizedében sem. A román Politikai Bizottság 1948. decemberi határozata, mely több évtizedre meghatározta a párt nemzetiségi kérdésekben folytatott politikáját, nem tett említést a cigányokról. A romák így teljességgel elvesztették lehetőségüket a kisebbségként való megjelenésre. Egészen az 1970-es évek közepéig nem voltak szervezeteik és képviselőik az állami és pártszervekben.⁶ Hasonlóképpen járt a szlovákiai cigányok próbálkozása is az önmegjelenítésre. 1948-ban megalakították a Szlovák Cigányok Társulását, amely memorandumot nyújtott be a kormányhoz a romák erőszak nélküli integrálása tárgyában. Javaslataik között szerepelt lakásszövetkezetek és sajátos cigány foglalkoztatási üzemek alakítása. A kormány a memorandumot elutasította, a szervezetet pedig nem jegyezték be.⁷ A Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottságának 1956. május 4-én kiadott határozata a magyarországi nemzeti kisebbségek közötti politikai, oktatási és kulturális munkáról német, szlovák, délszláv és román nemzeti kisebbségek létét fogadta el.⁸

Bulgária, ahol a kommunisták már 1944 szeptemberében megszerezték a hatalmat, némiképp kivételt jelent e minta alól. Az 1947-es Dimitrov-féle alkotmány nemzetiségként határozta meg a romákat. Az országban saját szervezetük, újságjuk és színházuk volt. A párt gondot fordított egy sajátos roma értelmiségi réteg kialakítására. E politika célja a frissen megszerveződött kommunista hatalom melletti cigány kötelezettségvállalás elérése volt. Az 1950-es évek elején azonban a külön roma szervezetet feloszlatták, és asszimilációs politika vette kezdetét. Ezzel párhuzamosan a romák fokozatosan eltűntek a dokumentumokból. Az 1956-ban tartott népszámlálás volt az utolsó, mely külön kategóriaként tüntette fel a cigányokat.⁹

A politikai megnyilatkozások hiánya azonban nem jelenti azt, hogy ne lehetne rekonstruálni a romák felé irányuló kommunista intézkedések szerkezetét. Felkutathatók és leírhatók azok a szöveghelyek – diszkurzív terek –, ahol a cigányok felbukkannak, és a róluk

² Farkas Aladár: *A romák helyzete és a cigánykérdés megoldásának módjai Szlovákiában a második világháború után*. In: Pillanatképek a romák múltjából. A Romológiai Kutatóintézet Közleményei, 1. 17–18.

³ Lásd például a Politikatörténeti Intézet Levéltára (a továbbiakban: PIL) 274. fond 8. csoport iratait.

⁴ PIL 274. f. 12/133 őe.

⁵ Achim, Viorel: *Cigányok a román történelemben*. Budapest, 2001. 218.

⁶ Achim: *Cigányok a román történelemben*, 218.

⁷ Farkas: *A romák helyzete*, id. mű.

⁸ Izsák Lajos (főszerk.): *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948–1956*. Budapest, 1998. 409–415.

⁹ Marushiakova, Elena–Popov, Vesselin: *Gypsies (Roma) in Bulgaria*. Frankfurt am Main, 1997. 34–35.

való nyilvános beszéd alakot ölt. Ezek a helyek az elmaradottság, műveletlenség, egészségügy, társadalmi veszélyesség és mindenekelőtt a munkával kapcsolatos elképzelésekhez köthetők, formailag pedig a napisajtó, az oktatás, a rendőrség és a tudományos néprajz nyelvén belül jelennek meg. A romák szerepe ezekben a referencia-rendszerekben világosan mutatja a róluk való gondolkozás mikéntjét, és meghatározta a feléjük irányuló hatalmi gyakorlat módját. A romákkal kapcsolatos tudás hatalmi igényekből született meg, és különböző hatósági intézkedéseket igazolt. Ez a gyakorlat többféle forrásból táplálkozott, melyek közül praktikus szempontból a második világháborút megelőző évek kirekesztő politikája volt a legfontosabb. Ugyanakkor az 1950-es évek intézkedései a hatalomgyakorlás szempontjából szerkezetileg szétszórtak voltak, a tudást és hatalmat egyesítő diskurzus forrása és célja lényegileg különbözött az 1950-es és 1960-as évek fordulóján megszülető központi pártprogramokétól. Ezek a dokumentumok nem a romákról szerzett tudás és a velük való politikai foglalkozás tapasztalatainak felgyülemléséből teljesedtek ki, hanem a megváltozott hatalmi igények nyitottak teret számukra. Ezért aztán, miközben a pártprogramok retorikailag a korábbi időszak örökösei és folytatói voltak, ez a beszédmód egy alapvetően más hatalomgyakorlási mód keretén belül termelődött újjá.¹⁰

2

„A nap lebukott a tanya mögé. Rőt fénnel pásztázta végig az akácosok közt húzóódó földet. A dűlőúton rendezetlen sorokban kis csapat közeledik. Dalukat messze viszi a tavaszi szél a földek felett.”¹¹ A Petőfi alföldi tájleírásait idéző szöveghely a Szabad Nép egyik 1956-os lapszámából származik, és a mezei munkából hazatérő cigány munkabrigád bemutatásához adja meg imígyen a hangulatot. A szemet gyönyörködtető táj és a romák összekapcsolása nem egyedi példa. A komlói cigánytelep leírása ugyancsak 1956-ból így kezdődik: „A komlói új házaktól alig két-három kilométerre van a sóstói környék. Változatos szép táj ez. Egyik oldalán hűs erdő fái övezik a kicsiny völgyet, a másik oldalon aknatorony emelkedik, s a benne száguldó kas kötele állandóan surrog, csattog.”¹² A romantikus tájleíró költészettel való hasonlóság nem csupán a véletlen műve és nem is csak esetleges párhuzam. A romák kelet-közép-európai percepcióját a második világháború után és döntően a kommunista időszak elején sajátos romantika, a másságot egy másik világ nyomaként és jeleként leíró gondolkodás határozta meg. „Amikor virágos, színes, tarka szoknyájukban, átalvetős rojtos kendőkben vagy tizenkét szép cigánylány és fiatalasszony a »Menyasszony-búcsúztatót« kezdi táncolni, a nézőtérén ülő hasonlóan öltözött cigánynők és férfiak soraiból vídám zsvaj, fütyü biztatja a táncosokat – valósággal megteremtve az ősi cigánylagzik hiteles légkörét. Az 1700-as évekből való szerelmi dal, a különféle csoport-, páros- és szólótáncok olykor felvillantják a nézők képzelete előtt az egykori cigányélet egy-egy mozzanatát.”¹³ A Szabad Nép újságírójának a pestújhelyi romák kultúrestjéről tudósító cikke világosan mutatja a kommunista pártok cigányok felé irányuló 1950-es évekbeli politikáját meghatározó alapelveket. A romák kultúrája és életmódja ebben a rendszerben egy már letűnt korszak

¹⁰ A diskurzusnak mint bizonyos beszédmódokban a hatalomgyakorlás módjából eredően testet öltött tudásnak a fogalmi elemzési módszerét Michel Foucault dolgozta ki. E munka számára talán leginkább használható kifejtését lásd: Foucault, Michel: *A szexualitás története*. Budapest, 1996. I. köt.

¹¹ Szabad Nép, 1956. április 22.

¹² Szabad Ifjúság, 1956. október 7.

¹³ Szabad Nép, 1954. október 13.

utolsó letéteményese, melynek színes folklórja szép és tiszteletreméltó, ám az ezt övező életvilág lebontásra ítéltetett.

A kommunista értelmiség véleménye szerint szokásaik a régi, meghaladni kívánt világot tükrözték. Nem csak folklórjuk az egykor volt élet rekvizituma, hanem társadalmi viszonyaik is: „Nálunk a lány szabad. Azt választja szeretőül, aki neki tetszik. De ha egyszer férjhez megy, úgy tartják nálunk az öregek, csak az urát és családját szolgálhatja. Ez még ma is így szokás... – Nemrég történt, hogy az egyik férj azért verte meg a feleségét, mert az valami pénzzel segítette az apját.”¹⁴ 1948-ban Csehszlovákiában a romák hivatalos meghatározása társadalmilag elmaradott népcsoport volt.¹⁵ Itt a kommunista hatalomátvétel évétől a hatóságok nyílt asszimilációs politikát folytattak, melynek célja szerintük a romák elmaradottságának felszámolása volt. A kormányzat el kívánta törölni a „primitív régi cigány életformát minden rossz szokásával együtt”.¹⁶ Ennek érdekében széttelepítették a roma közösségeket, megtörve ezzel korábbi társadalmi kötelekeiket. Életszínvonaluk és munkaeszközeik is elmaradottságukat tükrözték. A Szabad Nép újságírója így számolt be az egyik roma házában tett látogatásról: „Kicsiny helyiség, olyan kicsi, hogy talán hivatalosan nem is számítana szobának. A tűzhely egy platni, sárral tapasztva. Csak egy ágy van bent. Az egyik gerenda vésszen lóg lefelé: a közepén megtört.”¹⁷ Kulturális tekintetben ugyancsak fejletlenebbnek látta a roma lakosságot a kommunista értelmiség. Mivel írni-olvasni nem tudtak, nem értek hozzá a fejlett, haladó műveltséghez, írták az újságok.

Az elmaradottság következményeként fellépő nyomor leküzdése azonban nem csupán a szociális gondoskodás vagy az általános humanista morál szempontjából bírt fontossággal a kommunista döntéshozók számára. Az elmaradottság társadalmilag veszélyes jelenség volt számukra, mely súlyos bajokat okozhatott a közösségben. A romák elmaradottságából adódó legsúlyosabb veszélyforrás a betegségek terjesztése volt. A romák különféle fertőzéseket hordoztak, hiszen rossz higiénikus viszonyok közt éltek, nem volt alkalmuk tisztálkodni, dögöt ettek, és piszkosan jártak – mutatták be az újságok. „Az iskolába járó 16 téglaszíni gyerek közül négynek gombás a feje – elkaphatják a gombát a többiek is. Ha tisztálkodnak is, ruhájuk is megfelelő, mégis előfordulhat, hogy tetveket hoznak be magukon a Téglaszínból.”¹⁸ A piszkosság, a szemét, a rendetlenség fogalmait azokkal a jelenségekkel társítjuk, melyeket nem tudunk leírni szokásos kategória-rendszerünk segítségével. Tisztátalannak, társadalmilag veszélyesnek azokat az embereket vagy más létezőket látjuk, melyek veszélyt jelentenek társadalmi kategóriáink szempontjából. A furesa, különös szokásokkal bíró romákat nehezen lehetett a szokványos, foglalkozás és lakóhely szerint meghatározott szociális jellemzőkkel leírni. E nehézség azonban azzal a következménnyel járt, hogy a romák besorolása fenyegette a társadalom fogalmi szerkezetének egyértelműségét. Az egyértelműség helyreállítása határozott rituális lépéseket követel.¹⁹

1950-ben Magyarországon bevezették a cigánytelepeken az egészségügyi vagy tisztasági felelős intézményét, melyet 1958-ban központilag szabályoztak. Ezek a roma származású emberek végezték a nem cigány egészségügyi járőrökkel a telepek rendszeres egészségügyi

¹⁴ Szabad Nép, 1956. április 22.

¹⁵ *Struggling for Ethnic Identity: Czechoslovakia's Endangered Gypsies*. A Helsinki Watch Report. New York–Washington–Los Angeles–London, 1992. 9.

¹⁶ Kalvoda, Josef: *The Gypsies of Czechoslovakia*. Nationalities Papers, 19. (1991) No. 3. 273.

¹⁷ Szabad Nép, 1956. október 3.

¹⁸ Szabad Nép, 1956. október 3.

¹⁹ Douglas, Mary: *Purity and Danger: An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*. London, 1991.

ellenőrzését. Az egészségügyi ellenőrzést és felügyeletet kiegészítette az alkalmanként végrehajtott kényszermosdatás és fertőtlenítés. A porozás és fürdetés gyakorlata az Egészségügyi Minisztérium utasítása alapján 1955-től kezdve kötelező jellegű lett. A fürdetés a nagyobb településeken ideiglenesen fölállított helyiségekben, a kisebbekben fürdető-kocsik segítségével történt, és legalább fél napig tartott. A nyilvános és együttes kényszermosdatások súlyos sérelmet jelentettek a tisztálkodást szigorúan magántermészetűként kezelő roma közösségek számára. A fertőtlenítést a hatóságok az eredetileg az Egyesült Államokban mezőgazdasági rovarirtó szernek kifejlesztett DDT-porral végezték, mely nagy valószínűség szerint rákkeltő. A Pest megyei tanács 1958 márciusában indítványozta, hogy a romák számára kiadott fekete személyi igazolványokba vezessenek be egy külön rovatot az egészségügyi ellenőrzés számontartására, és ennek elmulasztása esetén vonják eljárás alá a tulajdonost.²⁰

A romák rossz egészségügyi viszonyait nem a kommunisták kezdték a társadalomra veszélyes „cigány” jellegzetességnek tekinteni. A közvetlenül 1945 után hozott hatósági intézkedések is ebbe az irányba mutattak. Hajdú-Bihar megyei példák jól illusztrálják, hogy a kérdés döntően mint a közrend fenntartására szolgáló adminisztratív szabályozási probléma merült föl. Nyíradony községben 1947-ben a kiütéses tifusz megelőzését a jegyző úgy vélte megoldani, ha megtiltja a szerinte ezt terjesztő idegen cigányok beengedését. Az utasítást megszegőket rendőrségi eljárással fenyegette. Derecske településen ugyanezen évben elrendelték a romák egy helyre telepítését, mert az előjáróság véleménye szerint ez megoldja a könnyebb ellenőrzést egészségügyi vonatkozásban is. 1948-ban Hajdúhadházon a romákat kitelepítették a település határain kívülre, közegészségügyi kifogások miatt. Ugyanakkor a szomszéd község panasszal élt, mert az itteniek szerint a költözéssel túl közel kerültek hozzájuk a cigányok.²¹ Jellegzetes színfoltja e felfogásnak az 1947-ben már második kiadását megérő *Cigánytelepítés Csörögefalván* című népszínmű. A történet szerint a falu szélén táborozó roma csoportot a kormány állandó lakosként, földdel és házhellyel a településen kívánja letelepíteni. A helyiek felzúdulnak, ám nem tudnak mit tenni. A falu bírása azonban megoldja a helyzetet: elrendeli a romák kényszermosdatását és szőrtelenítését. E procedúra, melynek során a darabban a romák fizikai sérüléseket is szenvednek a borotválás közben, a színmű csúcspontja, ahol a szerző minden komikus készségét latba vetve neveteti meg a nézőt. A borotválást, különösen a darabbeli változatát a romák – mint ahogy senki más se viselné el – nem bírják, és elmenekülnek a faluból.²²

Elmaradottságukból fakadó veszélyességük másik elemének társadalomellenességüket tekintették. A Belügyminisztérium szervei, magyarul a rendőrség rendszerint a munkakerülők megkülönböztetésére szolgáló fekete színű személyi igazolványt adtak ki romák számára. Az intézkedés jól mutatja, hogy a cigányok kérdése – különösen a rendőrség számára – leginkább a közrend fenntartásának problémáját jelentette. Így számolt be erről az 1950-es évek közepén egy rendőr őrmester: „Négy, öt évvel ezelőtt még gumibottal vertük ki a cigányokat a község főteréről. Ma már ez az embertelen módszer tilos. De mi van helyette, mivel tudjuk a rendet fenntartani? Egyetlen eszközünk a káromkodás, a gorombaság... Mi nem törődhetünk más szervek helyett a cigányok nevelésével.”²³ Az újságok leírásai azt sugallták, hogy a romákra – még ha önhibájukon kívül is, de – általában véve jel-

²⁰ Bernáth Gábor (szerk.): *Kényszermosdatások a cigánytelepeken (1940–1985)*. Budapest, 2002., különösen 12–14., 141.

²¹ *Kirekesztéstől a beilleszkedésig*, I. 323–325.

²² ifj. Dezső Lajos: *Cigánytelepítés Csörögefalván*. Budapest, 1947.

²³ Szabad Nép, 1956. október 3.

lemző a lopás. Az egyik cikk bemutatta egy oktató esetét, aki „szünet előtt egy szál cigaret-tát »felejtett« az asztalon [...] Mikor visszajött, a cigarettát nem találta meg.”²⁴

A romákkal kapcsolatos leírásokban a „cigányok” az elmaradottság metaforikus képét nyújtották. Az ábrázolásokban a „cigányok” a természet gyermekei, a civilizálatlan, megműveletlen vadon lakói, amivel szemben jelenik meg az ebből immár kiemelkedett emberiség, a megművelt kultúrtáj birtokosa. „A hegy oldalában, a fák gyökerei alatt nyílások tá-tonganak, csak egyikét-másikát takarják elnyűtt pokrócok a tolakvó pillantások elől. S a völgy közepén elszórvá, mint tészta a mák, félig földbevájt deszkakunyhók görnyedeznek. A bá-nyákban, vállalatoknál dolgozó cigányok lakhelyei a fagyökerek alatt lapuló üregek, deszka-bódék.”²⁵ „Szinte magunk előtt látjuk az erdő tisztását, ahol bujdosó holdvilág alatt lobogó tá-bortüzek körül festői csoportban dünyögi a cigánytábor azokat a tüzesen méla, fájdalom-masan ujjongó cigánydalokat, vagy ropja a hevesvérű, pattogó táncokat, amelyeket átsző-nek magyar népdalok és táncok motívumai is.”²⁶

Ebből az elmaradottságból a táj megművelésével, a természet birtokbavételével munka, mégpedig kemény fizikai munka árán lehet kiemelkedni. A romákat a hatóságok igyekeztek állami gazdaságokba, illetve gyárakba verbuválni, döntően nehéz munkákra. Sokan dol-goztak közülük bányában, építkezéseknél, vasútnál, fémgyűjtések során segéd munkásként. A roma lakosság viszonylag könnyen elérhető tartalékot jelentett a szocialista iparosítás ilyen jellegű munkaerő igényének kielégítésére, miközben ezek a jellegzetesen nehéz fizikai tevékenységek a becsületlen kenyérkereset példaértékű formáinak számítottak. A rendszeres fizikai munkába való bevonás alapkérdés volt a romák felemelésének kommunista prog-ramjában. Magyarországon már 1946-ban publikált a párt elméleti folyóirata, a Társadalmi Szemle egy átfogó, bár nem túl hosszú írást a cigányok felé irányuló pártpolitika lehetősé-geiről. A tanulmány szerzője a magyar társadalom fejlettségi szintjén levőnek tekintette az állandó foglalkozással bíró romákat, különösen a városokban élő munkásokat, kisiparosok-at és kereskedőket. A fejlődés élén a városok jártak, ezeket követte a falun élő, fizikai munkát folytató lakosság, a zenészek, falusi iparosok, vándorkereskedők és mezőgazdasági munkások. Teljesen elmaradott volt a szerző szerint az egykori nagybirtokhoz és nagybúr-zsoáziához kötődött roma lumpenproletariátus, akik számára az egykori nagytőkés réteg eltűnésével a megélhetés szinte lehetetlenné vált. Az elmaradottság a haladás útját jelentő városi nagyipari munkába való bekapcsolásuk segítségével küzdhető le, szögezte le a kom-munista szerző. A cikkíró zsákutcának látta a korábbi terveket, melyek célja paraszti élet-formába való bevonásuk volt.²⁷

A lengyel párt és állama már 1949-ben kampányt indított a nomád, vándorló roma né-pesség letelepítésére, aminek segítségével elsősorban az elhagyatott északi és nyugati or-szágrészeket szándékoztak benépesíteni, és az 1950-es évek elején lakást, illetve állást is ajánlott számukra. A lengyelországi nomád cigányok a háború végeztével újra vándorolni kezdtek, hiszen sajátos szolgáltatásaikra, mint a kovácmunkák, lókereskedés és kisebb ja-

²⁴ Szabad Nép, 1951. június 10.

²⁵ Szabad Ifjúság, 1956. október 7.

²⁶ Szabad Nép, 1954. október 13.

²⁷ Kálmán András: *A magyar cigányok problémája*. Társadalmi Szemle, 1. (1946) 8–9. sz. 656–658. Az írást korábbi szerzők, így Sággy és Stewart is hajlamosak voltak a kommunista cigánypolitika szempontjából atipikusnak tekinteni, mert nemzetiségként írta le a népcsoportot. Ezt ugyan Kál-mán csupán a nem asszimilálódott cigányokra vonatkoztatta, és javaslatának mindössze egyik mellékszálát jelentette. Programjának döntő eleme a romák nagyipari munkába való bevonása volt, ami, mint látható, a kommunista politika alapvető tényezője volt.

vítások, újra igény nyílt. A kormányzat ugyanakkor folytonos nyomás alatt tartotta őket, hogy telepedjenek le, és vállaljanak állandó munkát, feladva hagyományos életmódjukat. A letelepedés egyszerre számított a szocialista munka világába való beilleszkedés előfeltételének és jótékony (haladó) következményének. A letelepedett népesség részt vehetett az állami iskolai oktatásban és specifikus szakmai alapon szervezett szövetkezetekben, melyek a romák esetében hagyományos rézműves szakértelműkhöz kapcsolódtak. A rézműves szövetkezetek két helységben, Walbrzych (Alsó-Szilézia) és Klodzko településeken jöttek létre. A párt ellenőrző szerepét a Cigányok Szövetsége töltötte be, amely a kommunista politika végrehajtó szervezete volt. Külön hírt jelentett a cigánykirály letelepedése vagy telepítése is. A letelepítés révén lehetőség nyílt volna a központilag irányított gazdaságtól merőben idegen roma gazdasági tevékenység ellenőrzésére is.²⁸ Romániában 1946-ban született az első tervezet a nomadizáló cigányok letelepítésére, és 1951-ben belügyminisztériumi rendelet foglalkozott a romáknak a nem cigány lakosság közé való széttelepítésével.²⁹ A sztálinista típusú iparosítás általában véve arra ösztönözte a térség kommunista kormányzatait, hogy sürgessék a nagy munkaerő-tartalékként felfogott roma népesség állandó városi ipari munkába állítását.³⁰

A kommunista döntéshozók véleménye szerint két tényező hátráltatta a romák munkába állását: egészségügyi viszonyaik és műveletlenségük. E két területen döntő változásokat kívántak elérni, elsősorban hatósági közreműködéssel, adminisztratív eszközök igénybevételeivel. A cigánytelepek lakóit rendszeresen kényszerítették fertőtlenítésre, részükre tetvetlenítést és átfogó orvosi vizsgálatokat szerveztek. Hasonló fontossággal bírt a roma gyerekek bevonása a kötelező állami oktatási rendszerbe. Magyarországon az oktatásba való bevonásuk már közvetlenül 1945 után elkezdődött. Az ekkori oktatáspolitikai célja minden hátrányos helyzetű személy – köztük a romák – beiskolázása volt. 1946-ban a megyei tanfelügyelőségek elkezdtek a tankötelesek összeírását, és ösztönözték a szegény gyerekeket iskolába járását, ám ez a kisebb településeken sok nehézségbe ütközött egészen az 1950-es évek elejéig. Hajdú-Bihar megyéből 1949-ből vannak először adatok a cigánygyerekek iskolalátogatásáról. A későbbi jelentések tanúsága szerint azonban számukra ezután is nehézséget jelentett az iskolába járás szegénységük miatt. A roma gyerekek sokszor lemorzsolódtak a további tanévekben is.³¹ A helyi tanácsok különféle módokon próbálták az iskolákba vinni a cigánygyerekeket, az egyszerű erőszaktól kezdve a külön cigányiskola szervezésén át.³² 1948 februárjában országos értekezletet szerveztek a Belügyi, Vallás- és Közoktatásügyi és a Népjelölti Minisztérium, valamint az Országos Közegészségügyi Intézet és a Kelet-Európai Intézet bevonásával a cigány gyermekek oktatásával kapcsolatos feladatokról.³³ A gyerekek mellett igyekeztek bevonni a felnőtteket is az oktatási rendszerbe. Az írni-olvasni nem tudó romák számára az általános iskola első két osztályának anyagát

²⁸ Fraser, Sir Angus: *A cigányok*. Budapest, 2002. 251.; Mróz, Lech: *Poland: The Clash of Tradition and Modernity*. In: Guy, Will (ed.): *Between Past and Future: The Roma of Central and Eastern Europe*. Hatfield, 2001. 255.; Open Society Archives (a továbbiakban: OSA) 300/50/1/1795.; Daily Mail, 1954. augusztus 9.

²⁹ *Destroying Ethnic Identity: The Persecution of Gypsies in Romania*. A Helsinki Watch Report. New York–Washington, 1991. 17. A letelepítést ugyanakkor csak az 1960-as években hajtották végre. Lásd erről: Achim: *Cigányok a román történelemben*, 220.

³⁰ McCagg: *Gypsy Policy*, 317.

³¹ *Kirekesztéstől a beilleszkedésig*, I. 260–264.

³² Szabad Nép, 1956. október 3.

³³ Kotnyek István: *A cigány gyermekek oktatása Magyarországon*. In: Szegő László (szerk.): *Cigányok. Honnét jöttek, merre tartanak?* Budapest, 1983. 300–310.

felölőlelő tanfolyamot szerveztek, melyet erkölcsi oktatás is kiegészített. Az Alapismeretek II. című tanfolyam pedig a két további osztály tudásanyagával kívánta megismertetni a hallgatókat. A magyar párt nagy hangsúlyt fektetett a romák bevonására az oktatói gárdába is, és központi vezetőképző tanfolyamot is szerveztek számukra.³⁴

A fizikai munka döntő szerepet játszott a marxi evolúcióelméletben. Marx szerint az embert az különbözteti meg az állatvilágtól, hogy képes a munkavégzésre, melynek segítségével megtermelheti saját maga számára a táplálékot, és védelmet jelentő szállást készíthet magának. A munkavégzés segítségével az ember függetlenedett a természet kiszámíthatatlanságától, hiszen viszonylag tervezhetővé vált számára a táplálék beszerzése. Az evolúció fogalma így Marxnál döntő részben a természet uralásának mértékén alapszik. Az ember kiválása az állatvilágból ennek köszönhető, és az emberi haladás is a természettől való függetlenedés története. Ahogyan az ember ugyanis fokozatosan úrrá lesz szükségletein az anyagi termelés növekedése segítségével, azzal párhuzamosan egyre kevésbé rabja a természeti erők játékának. A teljes autonómiát a kommunizmusban éri el, ahol a termelékenység foka lehetővé teszi számára, hogy mindenki szükségletei szerint részesüljön a javakból, aminek immár nem szab korlátot a természet véletlenszerűsége. A kommunizmus így az emberi lét kiteljesedése, a civilizáció legmagasabb foka és beteljesülése. Marx e tekintetben a 19. századi európai haladás-ethosz kifejezője. E gondolat jegyében az európai civilizáció önmagát mint az ipari munkán alapuló technikai fejlődés révén elért fejlettség letéteményesét látta, amelyhez a világ többi része idővel közelít vagy közelítendő. „Anglia, a világ műhelye” e haladás élén járt. A szigorú és állhatatos munka mint a gyarapodás feltétele a nyugati gondolkodás egyik alapkőve, legyen szó protestáns etikáról vagy akár zsidó kereskedő mentalitásról.³⁵

A kommunista értelmezés szerint a romák éppen a munkától való idegenségük miatt váltak képtelenné az elmaradottságból való kikászálódásra. A cigányokat neveltetésük arra tanította meg, hogyan kell munka nélkül megélni, öntudatuk elmaradott törzsi öntudat, és ellenségesen állnak szemben a szervezett társadalommal, írta az 1946-os magyarországi javaslat szerzője. A romákat a fizikai munka világától idegen, haszontalan embereknek fogták föl, akiket a szocialista termelésbe való bevonás révén hasznos polgárokká lehetséges változtatni, olyanokká, akik ezután megérdemlik a dolgozók államának védelmét is: „A nép hatóságai minden cigányt meg fognak védeni, aki hasznos állampolgárrá szeretne válni”³⁶ – biztosította a lengyel kormányzat a rézműves szövetkezetekben letelepedni vágyó romákat. A kelet-közép-európai kommunista rendszerek, melyek társadalmaikat a munka segítségével a civilizáció kiteljesedése felé vezető kormányzatoknak tekintették, maguk hozták létre a létüket szükségessé tevő munkátlanság világát. Ebben a folyamatban nélkülözhetetlen szerepet játszottak az ezt jelképező „cigányok”. A 13. században az oltáriszentség központi helyet kezdett elfoglalni a keresztény szertartásokban: egyre hatalmasabbnak és csodákat tenni képesnek ábrázolták. Olyan szentségnek tekintették, amely képes volt megvédeni magát ellenségeitől. A zsidók, akik kétségkívül nem voltak keresztények, és a hivatalos egyházi beszéd módjára gyakran utalt rájuk mint Krisztus gyilkosaira, szintén bekapcsolódtak a folyamatba. Új elbeszélés alakult ki a zsidókról, akik meggyalázzák, és megszenteltetnek a szent ostyát. Ez többnyire csodával végződött, amely által az oltáriszentség megóvta

³⁴ Szabad Nép, 1951. június 10.

³⁵ Lásd: Weber, Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, 1995.; Zemon Davis, Natalie: *Religion and Capitalism Once Again? Jewish Merchant Culture in the Seventeenth Century*. Representations, No. 59. (Summer, 1997) 56–84.

³⁶ OSA 300/50/1/1795.

épségét. Ennek ellenére ezek a vádaskodások nem pusztán arra mutattak rá, hogy a zsidók a kereszténység ellenségei, hanem bizonyítékot szolgáltatottak az ostya veszélyeztettségére és ezzel párhuzamban csodás erejére is. A zsidók kulcsfontosságú szerepet játszottak az oltáriszentség létének és tulajdonságainak létrejöttében, sőt mi több, nélkülözhetetlen feltételt jelentettek valóságosságának megalapozásához.³⁷ Hasonló dolog történt az 1950-es években a kelet-közép-európai romákkal is. A kommunista reprezentáció először is egységes csoportot képezett a társadalmilag, nyelvi, kulturálisan, anyagi viszonyaik és életmódjuk tekintetében, illetve etnikailag is rendkívül összetett és különböző roma közösségekből, akik sokszor egymástól is megvonták a „roma” fogalom használatát, megteremtve ezzel a „cigányt”.³⁸ Másodszor pedig döntően az oláh cigány kultúra előítéletes félreértelmezéséből leszűrte tulajdonságokkal ruházták fel az így létrehozott „cigányokat”. Az oláh cigányok életmódját, mely a kereskedelem, gyűjtögetés és alkalmi lopások kombinációját jelentette, és számukra a *gádzsó* (nem cigány) társadalomtól független roma világ megőrzésének egyetlen útját jelentette, a munkakerülés és aszociális cigány magatartás jeleként értékelték meg. A szigorú, ám a nem cigányokétól gyökeresen eltérő higiénikus szokások teljes ismeretlensége, melyek lényegét az alsó- és felsőtest, illetve a férfi és nő határozott elkülönítése adta, a tisztátalan cigány képét erősítette meg.³⁹ A cseh nyelv 1952-ben kiadott értelmező szótára a cigány szó jelentését a következőkben adta meg: vándorló népcsoport tagja, az elmezavar, lopás, vándorlás, átverés, a hazug ember, a bajkeverő és a csaló jelképe.⁴⁰

A munkátlanság világa utáni hatalmi igény következtében megnőtt a cigányok megismerésének, a róluk szerezhető tudás megszerzésének a vágya. E furcsa világ megismerhetőségének lehetőségét néprajzi kutatások biztosították. A klasszikus néprajz tudománya régi korok elfeledett, elsüllyedt életformáinak, anyagi eszközeinek és kulturális tudásának vagy bölcsességének a feltárására és rekonstruálására törekedett. E tudományág előfeltevése szerint a népi életforma és a néplelek különböző változatai archaikus világokat őriztek meg. A 20. század első felében a néprajz az antropológiával egyetemben az emberiség iparosodás előtti világát igyekezett megismerni és archiválni. A tengerjáró birodalmak antropológusai ezt távoli szigetek és őserdők mélyén vélték fölfedezni, a közép-európai országok szárazföldi *Volkskundéja* pedig a falvak és tanyák lakói között. E tudományos vállalkozások végső elméleti célja az emberi civilizáció evolúciójának rekonstruálása volt. Az egyes leírások a különböző megismert kultúrákat mint a fejlődés végpontjaként megértett európai társadalomtól tartott különböző időbeli távolságok maradványait ábrázolták.⁴¹

³⁷ Rubin, Miri: *The Making of the Host Desecration Accusation: Persuasive Narratives, Persistent Doubts*. Kézirat, 1994.

³⁸ A roma társadalmak sokféleségéről lásd: Csalog Zsolt: *A cigánykérdés Magyarországon 1980 előtt*. Magyar Füzetek. 14–15. sz. (1984) 93–137.; lásd még: Erdős Kamill: *Cigánytanulmányai*. Békéscsaba, 1989. 42–88.; Fraser: *A cigányok*, 268–292.

³⁹ Stewart: *Daltestvérek*, id. mű. A roma jövedelemszerzés antropológiai kutatását jól összefoglalja: Prónai Csaba: *A cigány közösségek gazdasági tevékenységének kulturális antropológiai megközelítései*. In: Kemény István (szerk.): *A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság*. Budapest, 2000. 176–198.

⁴⁰ Crowe, David – Kolsti, John (eds.): *The Gypsies of Eastern Europe*. Armonk–London, 1991. 93.

⁴¹ Az antropológia gyakorlatilag az 1970-es évek végéig, a posztkolonialista és posztstrukturális kritika kibontakozásáig időben fölfogott különbségként alkotta meg kutatása tárgyát. Lásd: Fabian, Johannes: *Time and the Other: How Anthropology Makes its Object*. New York, 1983. A néprajzra vonatkozólag sok fontos megállapítás található Niedermüller Péter írásában: *Paradigmák és esélyek, avagy a kulturális antropológia esélyei Kelet-Európában?* Replika, 13–14. sz. (1994)

A cigány tárgyú magyar néprajzi kutatások az 1950-es évek elején élénkültek meg elsősorban Erdős Kamill, Hajdú András és a Csenki testvérek munkássága nyomán. E tanulmányok a roma közösségeket nagyrészt két referenciarendszer, a munka és az archaikusság keretein belül helyezték el. Így megismerhetők voltak a csobánkai szegkovács cigányok, akikről tudható volt, hogy a romák leghasznosabb, legdolgosabb elemei voltak, akik a szocializmus keretei között a szövetkezetalakításig is eljutottak, hogy túljussanak az anyagbeszerzés és tőkehiány akadályain. Ugyanakkor az a jellegzetességük is feltárult a kutató előtt, hogy kedélyállapotuk erőteljesen befolyásolja munkaidejüket, ezért nem osztják be idejüket rendszeresen. A szerző konklúziója szerint mindezek primitív vonások fennmaradására utalnak a cigányok munkához való viszonyában.⁴² Hasonló tételeket fejtett ki a tiszai cigányok fémmelegítőjéről szóló tanulmány szerzője. A fémmelegítő romák a vándorló és letelepedett életmód között éltek, eredetileg településről településre vándorolva ajánlották fel szolgáltatásaikat. Az új munkalehetőségek és a piac beszűkülése azonban a mezőgazdaság felé fordította őket. Ugyanakkor a kutatás idején közösségeik a természeti népekkel analóg vonásokat mutattak, állapította meg a tudós szerző.⁴³ Más kutatók a szűkebb körű, archaikus, középkori európai szokásának továbbéléséről számoltak be a romák közötti útjuk végéig, illetve különböző babonák, archaikus mágikus szokások és amulettek gyógyító szerepéről. Ugyanakkor már a civilizáció is felbukkant, hiszen e romák között is voltak már, akik orvoshoz is jártak.⁴⁴ A cigány népzene kutatói pedig a romák zenéjének eredetiségéről, eredetéről és archaikus voltáról folytattak tudományos vitát.⁴⁵

A néprajzi tanulmányok így módon hitelesítették és kézzelfoghatóvá tették a „romák mint a munkátlanokból eredő elmaradottság hordozói” metaforát. A cigányokban az archaikus kereső és megtaláló néprajz így közvetlenül is hozzájárult az 1950-es évek romákkal kapcsolatos politikai intézkedéseinek kidolgozásához. Kézzelfogható példát nyújt erre a fiatalon elhunyt magyar cigánykutató, Erdős Kamill életműve. A néprajztudós pályáját a régi cigány világ maradványainak összegyűjtésével és dokumentálásával kezdte. Tanulmányokat tett közzé a magyarországi romák varázslásáról, gyermekszülési kultúrájáról, temetéseiről, sajátos igazságszolgáltatásáról, táncaikról, nyelveikről és fémművességükről. Ezeken a területeken régi, sokszor már a magyar paraszti körökben sem élő kulturális hagyományokat vélte fölfedezni. Erdős ugyanakkor közvetlen politikai következtetéseket is levont tudományos eredményeiből, és javaslatot tett a magyarországi cigánypolitikára 1960-ban. Tételei lényegében megellegezték az 1961-es MSZMP határozat mondandóját. Erdős fő felismerése az volt, hogy a cigányok integrálódási nehézségei elmaradottságukból fakadnak, melyet föl kell számolni. A romák néprajzi szemmel megfigyelhető kultúrája egy régi, pusztulásra ítélt világ maradványa, mely egykori, a munka világától idegen életmódjuk következménye volt. Következésképpen legfontosabb teendő a kutató szerint a romák munkába állítása. Ez azonban csak úgy lehet sikeres, ha az egyes romák a fejlettebb társa-

89–129.; Bausinger, Hermann: *Népi kultúra a technika korszakában*. Budapest, 1995., különösen 17–25.

⁴² M. Ladvenicza Ilona: *A csobánkai cigányok szegkovácsolása*. Néprajzi Értesítő, 37. (1955) 227–241. Szövetkezetet a győri szegkovácsok is alapítottak. Kucska Ferenc: *Győri szegkovácsok*. In: Pillanatképek a romák múltjából. A Romológiai Kutató Intézet Közleményei, 1. 117.

⁴³ Bakó Ferenc: *A tiszai cigányok fémművessége*. Néprajzi Értesítő, 36. (1954) 239–258.

⁴⁴ Gunda Béla: *Néprajzi gyűjtőúton*. Debrecen, 1956. 135–148.

⁴⁵ A vitához lásd az alábbi írásokat: Hajdú András: *A kácsi kódex egyik cigány nyelvű dala (1639)*. Ethnographia, 66. (1955) 482–486.; uő.: *Van-e cigány népzene?* Új Zenei Szemle, 6. (1955) 10. sz. 20–25.; Csenki István: *A cigány népzene*. Új Zenei Szemle, 6. (1955) 12. sz. 23–26.; Hajdú András: *Még néhány szó a cigány népzene*. Új Zenei Szemle, 7. (1956) 1. sz. 25–28.

dalom tagjaival egy csoportban dolgoznak. A továbbiakban még kifejtette elképzeléseit a lakáskérdés, az egészségügyi helyzet és az oktatás fontosságáról.⁴⁶

Azonban míg Erdős tudományos munkássága az 1950-es évek kultúrájának letéteményese volt, politikai szervezetei már megváltozott felfogásról tanúskodnak. Figyelemreméltó, hogy a klasszikus szocializmus időszakának romákkal kapcsolatos intézkedései a társadalomnak a központ által meghatározott feladatok teljesítése érdekében végzett mobilizálását célozták. Egyrészt magukat a romákat próbálták mozgósítani saját felemelkedésük reményében: „A cigányok felemelését nem lehet megoldani adminisztratív eszközökkel akkor sem, ha az állam mindent készen adna nekik. Maguknak kell megjárniuk a felemelkedés útját...”⁴⁷ Ennek érdekében maguknak kell tanulniuk, munkába állniuk és kulturális hagyományaikat őrizniük. Az ebből az időszakból származó roma tárgyú újságcikkek olyan cigány emberek alakját állították az olvasók elé, akik példájukkal másokat is a régi életmód elhagyására bíztathattak. Olyan romákat lehetett megismerni, akik önként, megszeretve a tanulást, választották a tudást. Olyanokat, akik gyermekeiket a jobb jövő reményében vilanyszerelőnek vagy gépésznek taníttatták. Példát mutattak a mintaszerű mezőgazdasági munkát végző cigány munkacsapatok vagy a kultúrestjük bevétele az árvízkárosultak javára felajánló dolgozó romák.⁴⁸ A romák felemelésének ügye mozgósíthatott rajtuk kívül álló társadalmi csoportokat is. A szocialista város, Komló fiataljai társadalmi munkában új lakótelepet és hozzá tartozó iskolát építettek a helyi romáknak.⁴⁹ Erdős 1960-ban megjelent programja azonban már egy központi, kormánytól függő szervre bízta volna a romák helyzetének javítását. Sőt, ebből a szervezetből, véleménye szerint, legjobb lenne teljesen kihagyni a cigányokat. A romákat ez a központi szerv, illetve helyi fiókszervezetei osztották volna be a megfelelő munkákra, és kötelezték volna, akár erőszak segítségével is, iskolába járásra. A társadalmi kérdések megoldását az érintettek passzivitása mellett egy tőlük függetlenül döntő központ vezette volna.⁵⁰

3

Az a politikai gyakorlat, mely a roma közösség társadalmi helyét a fizikai munka bizonyos hasznosnak tekintett válfajaihoz való kényszerítés révén igyekezett kijelölni, közvetlen előzményként a második világháborút megelőző évek kirekesztő politikájára támaszkod-

⁴⁶ Erdős: *Cigánytanulmányai*, i. m.

⁴⁷ Szabad Nép, 1956. október 3.

⁴⁸ Szabad Nép, 1951. június 10., 1954. október 13., 1956. április 22., 1956. október 3.

⁴⁹ Szabad Ifjúság, 1956. október 7.

⁵⁰ Erdős Kamill: *A magyarországi cigánykérdés*. In: uő.: *Cigánytanulmányai*, 129–137. „Proletárdiktatúra van. Ez azt jelenti, hogy diktatúrát kell alkalmaznunk mindazokkal és mindazzal szemben, melyek hátráltatják, illetve gátolják hazánk szocialista fejlődését. A kultúrforradalom maradéktalan véghezvitele alapvetően fontos, szerves tartozék ezen az úton – és ebbe beletartoznak a cigányok is. Miért ne lehetne bezárni – előzőleg elzárással fenyegetni – azt a cigány szülőt, aki szabotálja gyermeke iskoláztatását? Egy-két napi fogva tartás – biztos vagyok benne – semmi, a legkisebb ellenérzést sem fogja kiváltani a környező lakosságból [!], igazságérzetük egy csöppet sem fog hiányt szenvedni. (Tévedés az, hogy a kényszer: kapitalista módszer [mint ahogy Vendég elvtárs írja], de ami kapitalistáknál, a kapitalizmus érdekében: szennyessé, janicsárizmus; az a proletárdiktatúrában: humánus cselekedet, kötelező cselekedet, a boldogabb jövő érdekében, a kommunista jövő érdekében!) – A felnőtt cigányok mélységesen iszonyodnak mindenféle fogságtól, s ennek elkerülésére, sok mindenre képesek.” Erdős Kamill: *Gondolatok a cigányproblémákról, 1960-ban*. In: uő.: *Cigánytanulmányai*, 194. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy Erdős a romákat jól ismerő, velük barátságban álló, terveit az irántuk való szeretettől vezérelve, őszintén fogalmazta meg.

hatott. A kelet-közép-európai társadalmi kötelékek fölbomlása a politikai-ideológiai diskurzus szintjén e közösségeknek a hasznos munka és a munkátlanság világára való fölbontása során ment végbe. A cigányok életformája ebben az ellentétrendszerben mint társadalmilag haszontalan, sőt kifejezetten kártékony jelenség jelent meg. A kirekesztő politikai gyakorlat azonban a náci behatolás után végzetessé vált a roma népesség számára. A közép-kelet-európai roma holokauszt jellegzetessége ugyanakkor, hogy a népiértés nem fajelméleti alapon szerveződött meg. A cigányok kirekesztésének és deportálásának legfontosabb érve nem az volt, hogy „alacsonyabb rendű vérük” (mai kifejezéssel: genetikai készletük) veszélyeztetné a magasabb rendű fajok egészséges életét, hanem az a felfogás, melynek értelmében „munkát kerülő” életmódjuk miatt élőködnek a hasznos termelést végző társadalmon. Az ellenük irányuló kormányzati intézkedéssor ezért döntően nem is a faji közösségből való végleges kivetésüket, hanem társadalmilag hasznosnak vélt tevékenységekre kényszerítésüket célozta. Mivel azonban e politika döntő terepe a deportálás és kényszermunka lett, a roma közösség és a tágabb társadalom is védtelenül nézett szembe azokkal a végzetes következtetésekkel, melyeket a náci ideológia vont le ezekből a megfontolásokból.

Jól példázza ezt a romániai cigányüldözések története. A cigánypolitika koncepciója az Antonescu-kormány hivatalba lépését követően jelent meg Romániában 1941 elején. A kirekesztő intézkedések alapjául szolgáló dokumentációt 1942 szeptemberére készítette el a romániai Központi Statisztikai Hivatal a Minisztertanács Elnökségének megrendelésére. Figyelemreméltó ebben az összefüggésben a kormányzat önmagáról alkotott ideologikus képzete. Az Antonescu-kormány saját magát mint a rend kormányát látta, melynek célját, akár csak létrejöttének okát, a közrend helyreállításának szükségessége jelentette. A rend megőrzése a kormányzat felfogásában a társadalmi és politikai nyugalom látszatának adminisztratív eszközökkel való biztosítását jelentette. A hatalmi központ egyaránt szigorúan lépett fel a kormányt támadó politikai csoportokkal szemben, ideértve a kommunistákat és a vasgárdistákat is, az államot támogató egyházakkal szembenálló marginális kisegyházi gyülekezetekkel szemben, valamint az „etnikai normától” látványosan elütő zsidó és cigány népességgel szemben is. Ugyanakkor jól jellemzi a kormányzat társadalmi rendről alkotott elképzeléseit a szociális devianciák kriminalizálását eredményező intézkedéssor a prostitúció, koldulás, bűnözés és munkamegtagadás kérdésében.⁵¹

A háborút megelőző időszak romániai cigánypolitikája ebben az összefüggésben értelmezhető. A romák ellen hozott lépések indoklása azt mutatja, hogy „a bevallott cél a bűnözés kiirtása és a társadalmi képből azoknak a problémáknak a kiküszöbölése volt, amelyeket ez az elszegényedett népesség okozott, főként a városokban”.⁵² Ezt a szándékot mutatja a kirekesztés gyakorlata is. E politika legfontosabb eszköze a roma népesség 1942 nyarán és őszén a Dnyeszteren túlra való kitelepítése volt. Megfontolásra érdemes tény azonban, hogy a rendelkezés nem a cigányok egészére mint faji-etnikai jellemzőkkel meghatározott csoportra vonatkozott, hanem kifejezetten a „problémás”, „veszélyesnek és nemkívánatosnak” minősített személyekre. A dokumentumok ugyan nem fejtették ki e fogalmak mibenlétét, a gyakorlati válogatás szempontjai azonban jól mutatják a deportálás céljait és indítékát. A román hatóságok azokat a romákat gyűjtötték össze és szállították el, akik nomád életmódot folytattak, nem rendelkeztek állandó munkával, illetve a válogatást végző szervek nem találták jövedelemszerző tevékenységüket megélhetésüket biztosítónak, valamint azokra terjedt ki az intézkedés, akiket korábban a bíróság elítélt.⁵³

⁵¹ Achim: *Cigányok a román történelemben*, 194–195.

⁵² Achim: *Cigányok a román történelemben*, 195.

⁵³ Achim: *Cigányok a román történelemben*, 195–196.

A Dnyeszteren túli terület a Szovjetunió elleni háborút követően, 1941 nyarán került Romániához. Az Antonescu-kormányzat azonban már ezt megelőzően is foglalkozott a „cigánykérdéssel”. A kormánypolitika célja ekkor sem volt más, mint a haszontalannak tekintett roma népesség társadalmilag hasznos munkára kényszerítése. 1941 februárjában két tervet fogalmaztak meg. Az egyik a Duna-delta lecsapolandó mocsarainak helyét jelölte ki későbbi halászzattal foglalkozó cigányfalvak számára, a másik értelmében a roma lakosság egy részét külön falvakba kellett volna letelepíteni nagy földbirtokokon, ahol munkakerőhiány volt. A romák kitelepítését a kormány az általuk elkövetett lopásokkal és egyéb bűncselekményekkel indokolta, melyektől meg kell szabadítani a városok lakóit. A legveszélyesebbnek ebből a szempontból a nomád cigányokat tartották, így a deportálást is e csoportokkal kezdték 1942. június 1-jén. A rendelkezések értelmében őket követték 1942 szeptemberében a munkahellyel nem rendelkező vagy korábban elítélt romák. A kitelepített roma népességet fizikai, elsősorban mezőgazdasági munkákra szándékoztak beosztani. Falvakba telepítették le őket, ahol csoportokba szervezve végeztek munkát, illetve szakmájuk alapján különböző műhelyekben. A kényszerlakhelyen kijelölt munka kötelező volt, a mulasztás büntetést vont maga után. A munkaszervezésnek elvileg biztosítania kellett volna a kitelepített lakosság megélhetését, ez azonban nem valósult meg. Az egyes települések számos esetben sem munkát, sem szállást nem tudtak biztosítani az odatelepített romáknak. Új lakóhelyükön igen gyakran a legalapvetőbb ellátáshoz sem juthattak hozzá, folyamatosan hiány volt tüzelőből, konyhai felszerelésből és ruhaneműkből. Ilyen körülmények között tetemes hányaduk odaveszett az éhezés, a betegségek, a fagy és a nyomor miatt. A legújabb adatok szerint hozzávetőleg a deportált 25 000 cigány fele halt meg a Dnyeszteren túli területeken.⁵⁴

Hasonló mintát mutat a többi kelet-közép európai németek által még meg nem szállt ország cigánypolitikája a háborút megelőző években. A különböző intézkedések közös jellemzője volt a munkakényszer és deportálás. Magyarországon először 1941-ben dolgozott ki a kormány tervet a foglalkozás nélküli roma lakosság munkatáborokba gyűjtéséről, ám ennek végrehajtása esetleges maradt. A romákkal kapcsolatos különféle elképzelések az 1940-es években főként a vándorcigányok letelepítését célozták. Tétlen, munkakerülő népségnek tartották őket, akiket hasznos munkára kell fogni. „Parazita” mivoltuk mellett gondot okozott feltételezett fertőzés-hordozó mivoltuk is. Ennek megakadályozására születtek javaslatok romák és nem-romák elválasztására, a cigányok valamiféle „rezervációba” zárására. Maga a cigánykérdés azonban jelentéktelen ügy maradt a magyar politika számára. 1944 végén kezdődtek szórványos deportálások az országban, melyek 1945 elejére országos méretűvé terebélyesedtek.⁵⁵

Bulgáriában 1942 májusában adták ki a cigányokat közmunkára kötelező rendeletet, 1943 májusában pedig a kormány közzétette, hogy minden tizenhét és ötven év közötti „dologtalan” roma lakost az aratási munkákon fognak foglalkoztatni. E célból munkatáborokat állítottak föl, ahová a városokból szállították el a cigányokat. Szlovákiában hasonlóképpen egy 1940-es rendelet kényszerszolgálatra kötelezte a romákat és a zsidókat egyaránt. Áruklódó, hogy még ugyanezen évben a cigány lakosoknak megtiltották a belépést a parkokba, kávéházakba és éttermekbe. Az intézkedés faji-etnikai diszkriminációs tartalmán túl azokat a helyeket jelölte meg a romák számára tilalmasnak, amelyek általában véve a do-

⁵⁴ Achim: *Cigányok a román történelemben*, 198–209.

⁵⁵ Karsai László: *A cigánykérdés Magyarországon 1919–1945: Út a cigány Holocausthoz*. Budapest, 1992. 60–66., 85–101., 113–135.; *Kényszermozdatások*, 9.

logtalan, léha időtöltés képzetéhez kapcsolódtak.⁵⁶ A német megszállás az egész térségben fordulópontot hozott: a náci és helyi szövetségeik kényszermunka táborokba szállították, német haláltáborokba deportálták és legyilkolták országaik roma népességének jó részét. A megszállás elhúzódása vagy elmaradása azonban lényegesen kedvezőbb esélyt nyújtott a romák egy része számára a túléléshez. Magyarországon, Szlovákiában és Romániában a cigányüldözés mérete nem érte el a lengyelországi, csehországi vagy horvátországi náci protektorátusokban lezajlott vérengzések fokát.⁵⁷

4

A cigány népesség helyzetével foglalkozó első párthatározatokat hozzátéve egy időben hozták meg az egész térségben. 1957-ben fogalmazta meg az időben első dokumentumot a bolgár kommunista párt, ezt követte 1958-ban a csehszlovák, majd 1961-ben a magyarországi párthatározat. Románia és Lengyelország e tekintetben kilóg a sorból, hiszen amíg a román kommunista politika először 1977-ben foglalkozott részletesen és önállóan a roma lakosság helyzetével, addig Lengyelországban már 1952-ben kormányhatározat rögzítette a cigánypolitika feladatait.⁵⁸

Az időbeli eltérések ellenére számos strukturális hasonlóság fedezhető föl a párthatározatok között. Az első intézkedések célja majdnem kivétel nélkül a cigányok vándor életmódjának megakadályozása és megszüntetése volt. Csehszlovákiában az 1958-ban kiadott 74-es számú törvény megtiltotta az országban való vándorlást. A törvény a Központi Bizottság októberben hozott hasonló értelmű határozatán alapult. Miközben a rendelkezés nem nevezte néven a romákat, mintegy 6000 különböző etnikai eredetű cigányt érintett. Hivatalos megfogalmazásban a törvény célja a nomádok letelepítése volt, melyhez heves kormánykampány csatlakozott. A kormányzat felszólította a helyi hatóságokat, hogy segítsék elő a „nomád személyek normális állampolgárrá válását” letelepítés és oktatás útján. Mindezt adminisztratív lépések is kiegészítették. A cigányok szekereiről és lakókocsijairól rendszeresen eltávolították a kerekeket, lovaikat lelőtték, a rendelet megszegőit pedig három évig terjedő börtönbüntetéssel sújthatták. Miközben a romák jó része az immár röghöz kötött lakókocsijaiban maradt, egy részük újonnan épült bérlakásokban telepedett le, ami természetesen nem jelentette azonnal korábbi életmódjuk megváltozását.⁵⁹

⁵⁶ Kenrick, Donald – Puxon, Grattan: *Cigányok a horogkereszt alatt*. Budapest, 2001. 93–114.

⁵⁷ A náci deportálásokra vonatkozó hasznos adatokat lásd: Huttenbach, Henry R.: *The Romani Porajmos: The Nazi Genocide of Europe's Gypsies*. Nationalities Papers, 19. (1991) No. 3. 373–394.; Fraser: *A cigányok*, 232–245. Ez utóbbi alaposan ismerteti a náci fajelmélet cigány vonatkozásait is. Lásd még: Crowe–Kolsti: *The Gypsies of Eastern Europe*, 18–43. Jugoszláviáról külön: 81–92.; Barany, Zoltan: *The East European Gypsies: Regime Change, Marginality, and Ethnopolitics*. Cambridge, 2002. 95–111.

⁵⁸ *Struggling for Ethnic Identity: Czechoslovakia's Endangered Gypsies*, 11.; *Destroying Ethnic Identity: The Gypsies of Bulgaria*. A Helsinki Watch Report, New York–Washington, 1991. 8.; Mezey Barna (szerk.): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban, 1422–1985*. Budapest, 1986. 240–242.; Achim: *Cigányok a román történelemben*, 225–227.; Ficowski, Jerzy: *The Gypsies in Poland: History and Customs*. H. n., é. n. 51.; Fraser: *A cigányok*, 250–259. 112–153.; Stewart, Michael: *Communist Roma Policy 1945–89 as Seen through the Hungarian Case*. In: *Between Past and Future*, 71–92.; Sággy Erna: *Cigánypolitika Magyarországon 1945–1961*. Regio, 10. (1999) 1. sz. 16–35.; Crowe, David: *The Roma (Gypsies) of Hungary through the Kádár Era*. Nationalities Papers, 19. (1991) No. 3. 297–311.; Barany: *The East European Gypsies*, 297–311.

⁵⁹ Kalvoda: *The Gypsies of Czechoslovakia*, 273–274.

Az 1961-ben elfogadott MSZMP határozat szintén kulcskérdésnek tekintette a letelepedést és az állandó munkához való kötődést a cigányok helyzetének megváltoztatásában. Az ekkor megfogalmazott politika lényegi elemei a romák elkülönülésének felszámolása és állandó lakóhelyhez és munkahelyhez kötése voltak. A megvalósítást a program átnevelés, azaz iskoláztatás révén vélte elérhetőnek.⁶⁰ Az 1957-ben kiadott bolgár minisztertanácsi rendelet általános értelemben foglalkozott a „cigány kisebbséggel kapcsolatos probléma megoldásával”, az 1958-as 258-as számú rendelkezés azonban már határozottan megtiltotta a vándorlást az edénykereskedéssel egyetemben a Bolgár Népköztársaság állampolgárai számára.⁶¹ Lengyelországban még 1964-ben is hoztak olyan rendeletet, mely megtiltotta a lakókocsikkal való utazást.⁶²

A letelepedésnek tulajdonított döntő fontosság jól mutatja, hogy mit tartottak a kommunista döntéshozók a cigány népességhez köthető társadalmi gondoknak. Ezekben a párt-dokumentumokban a romák folyamatosan helyüket változtató, ellenőrizhetetlen, kezelhetetlenül vándorló népességként jelennek meg. A magyar határozat szerint a cigányok mintegy negyven százaléka tartozott a lakóhelyét gyakran változtató, „félíg letelepedett és vándor” csoportba.⁶³ A bolgár párt hozzávetőleg 14 000 olyan nomád cigányról tudott, akik „nem rendelkeztek otthonnal, városról városra vándorolnak, kéregetésből, jövendőmondásból, lopásból stb. tartják fenn magukat”.⁶⁴ A kommunista kormányzatok számára, melyek az állandó lakóhelyet és bejelentett lakcímet alapvető fontosságúnak tartották az állampolgárok számontartása és ellenőrzése során, ennek hiánya furcsa, ám alapvető veszélyforrást jelentett. A felügyelet alól kibújni látszó cigányok az állami és társadalmi rendet fenyegették.

A fenyegetettség érzete két területen jelent meg különös erővel. Az egyik a bűnözés és közbiztonság kérdésével állt kapcsolatban. A csehszlovák 1958-as letelepedési törvényt kiegészítő kampány során a média kiemelte a cigányok bűnözésre, törvénytelenésre és vérfertőzésre való hajlamát. A romákat csalásból és ravaszkodásból élő embereként ábrázolták, akik azért változtatták gyakran munkahelyüket, hogy elkerüljék a hatóságok büntető intézkedéseit. Meséiket szintén olyanak jellemezték, mint amelyek a társadalom egészének becsapását dicsőítették.⁶⁵

A roma társadalomból eredő veszélyforrás megjelenítésének másik helye az egészségügy és higiénia volt. Az MSZMP határozata így fogalmazott: „A cigánytelepek száma 2100. Ezek rendszerint egészségtelen, ősztől tavaszig szinte megközelíthetetlen területen (erdők, mocsarak mentén) vannak, s lakóik emberi lakásra alkalmatlan építményekben, helyenként földbe vájt kunyhókban élnek. A cigánytelepek kommunális ellátottsága rendkívül alacsony szintű, egészségügyi viszonyaik ijesztőek. A hiányos és rossz vízellátás, árnyékszékek hiánya s az elhanyagolt környezet különféle fertőző betegségek melegágya.”⁶⁶

A politikai programok érvelése szerint a cigányok veszélyessége kulturális alsóbbrendűségükből adódott. A cigányok a műveletlen vadon – a rendezett kultúrtáj ellentéte – hátrahagyott lakói. Egy csehszlovák folyóirat véleménye szerint: „A szocializmusban teljességgel elképzelhetetlen, hogy valamiféle szocialista és nemzeti cigánykultúrát építsünk föl valami

⁶⁰ *A magyarországi cigánykérdés*, i. m. 241–242.

⁶¹ Marushiakova–Popov: *Gypsies (Roma) in Bulgaria*, 35–36.

⁶² Ficowski: *The Gypsies in Poland*, 52.

⁶³ *A magyarországi cigánykérdés*, 240.

⁶⁴ *Destroying Ethnic Identity: The Gypsies of Bulgaria*, 63.

⁶⁵ Kalvoda: *The Gypsies of Czechoslovakia*, 274.

⁶⁶ *A magyarországi cigánykérdés*, 241.

olyasminnek az alapjaiból, ami nagyon primitív, elmaradott, lényegileg gyakran negatív és minden haladó hagyományt nélkülöz.”⁶⁷ „Nagyon nehezíti a beilleszkedést a kulturális elmaradottság is”⁶⁸ – írta a magyar párt értékelése. A program szerint nagy a cigányok körében az írástudatlanság, a gyerekek kimaradnak az iskolából. Akik beiratkoznak, azok közül is kevesen végzik el, hiszen a szülők sem fordítanak nagy figyelmet a tanulásra. A romák különböző ellentétpárok viszonylatában jelentek meg, melyek negatív oldalát a cigányokhoz sorolt tulajdonságok és fogalmak alkották. A higiénia és a kosz, a rend és a rendetlenség, illetve a civilizált és nem civilizált életforma fogalmai adták e rendszer elemeit. A roma társadalom a magasabb kulturális és társadalmi rend felé haladó közösség meghaladni kívánt rossz lelkiismeretét, a haladásból kimaradt másikat jelenítette meg.⁶⁹

A kommunista értelmezés szerint ugyan a kapitalizmus volt a felelős a romák elmaradottságáért, mely lehetetlenné tette számukra a fejlődésben való részesedést, az a tény azonban, hogy a szocialista átalakulás során is megmaradtak abban az állapotban, a munkától való idegenkedésüknek köszönhető. A cigányokat a pártprogramok a munka világából kivetett, a társadalmon élősködő népcsoportnak jellemezték. A csehszlovák kormánysszóvivő nyilatkozata szerint a nomád életmódot tiltó intézkedés nem egy népcsoport ellen irányult, hanem a „faluról falura vándorló, tisztességes munkát kerülő és szegénytelen módon élő” személyek ellen.⁷⁰ Egy, a helyi hatóságok számára írt 1959-es útmutatóban a csehszlovák kormány ugyancsak kifejtette, hogy „a nemzetgazdaságnak súlyos veszteséget okoz az a több tízezer fiatal cigány, aki egyáltalán nem vagy rendkívül alacsony hatékonysággal dolgozik”.⁷¹ „A be nem illeszkedett (félíg letelepedett és vándor) cigányok jelentős többsége egyáltalán nincs munkaviszonyban, kerüli a tisztességes munkát, máról holnapra él, ill. a társadalom terhére élősködik” – fogalmazott az MSZMP határozata.⁷² A bolgár kormányhatározatot kiegészítő és magyarázó, 1959-ben kiadott pártdokumentum szintén leszögezte, hogy a romák a kapitalizmusban nem juthattak állandó munkához, az éhezés pedig vándorlásra, lopásra és kéregetésre kényszerítette őket. Általában véve nem volt lehetőségük tanulni, ezért az írástudatlanság, műveletlenség és nélkülözés végigkísérték életüket. A párt szerint azonban a helyzet a szocializmus győzelmével döntően megváltozott. Ekkor a letelepedni és dolgozni vágyó cigányok részesévé válhattak az egész társadalmat átható szocialista fejlődésnek, és sokan közülük gyárakban és termelőszövetkezetekben helyezkedtek el. A vándor cigány csoport, mely a roma népesség legelmaradottabb része, mutatott rá a párthatározat, azonban továbbra is lebecsüli a munkát. „Lassan fogadják be a szocialista kultúrát, nehéz őket átképezni, a régi szokások és hagyományok mélyen gyökereznek bennük, a kapitalista múlt maradványai mély nyomokat hagytak a tudatukban, és továbbra is folytatják régi életmódjukat.”⁷³

⁶⁷ *Demografie*, 4. (1962) 1. sz. 80–81.

⁶⁸ *A magyarországi cigánykérdés*, 241.

⁶⁹ Az asszimetrikus ellenfogalmakról lásd: Koselleck, Reinhart: *Az asszimetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. In: uő.: *Elmúlt jövő: a történeti idők szemantikája*. Budapest, 2003. 241–298.; a „cigányról” mint a Nyugat önértelmezésének ellenpárjáról lásd: Trumpener, Katie: *A cigányok ideje: egy „történelem nélküli nép” a Nyugat narratíváiban*. Replika 23–24. sz. (1996. december) 219–241.

⁷⁰ Kalvoda: *The Gypsies of Czechoslovakia*, 273.

⁷¹ Guy, Will: *The Czech Lands and Slovakia: Another False Dawn?* In: *Between Past and Future*, 290.

⁷² *A magyarországi cigánykérdés*, 240.

⁷³ *Destroying Ethnic Identity: The Gypsies of Bulgaria*, 63.

A romák felemelkedésének logikus és egyetlen lehetséges útját csakis a fizikai munka szocialista világába való bevonással vélték megvalósíthatónak. „Fokozatosan el kell érni, hogy a cigányok a lakosság többi részétől nem elkülönítetten, állandó lakóhelyeken települjenek, állandó munkához jussanak.”⁷⁴ A romákat asszimilálni kell, hogy szocialista munkásokká váljanak: „képességeiknek és erejüknek megfelelő, a társadalom számára hasznos munkákba kell őket bevonni”,⁷⁵ és „teljes mértékben integrálni kell minden cigányt a szocialista termelés szerkezetébe, hogy a szocializmus öntudatos és eltökélt építőivé váljanak”.⁷⁶

A kommunista pártok a munkába állítást a romák akaratától függetlenül, akár annak ellenében vélték végrehajthatónak. A bolgár párt már 1959-ben részletes programot dolgozott ki a romák szocialista munkába való bevonására. Ennek értelmében felhívta gyárak és üzemek vezetőinek figyelmét a cigányok alkalmazásának fontosságára. Ezen túlmenően minden társadalmi szervezet számára sajátos feladatokat írt elő. A szakszervezetek szerepe az volt, hogy bevonja a roma munkásokat a szakképzés folyamatába, kialakítsa bennük a rendszeres munka szokását, megerősítse munkafegyelmüket. A néptanácsok (helyi tanácsok) feladata volt a munkaerő elosztása és átképzése, amit a Hazafias Front szervezetei segítettek. A bolgár Komszomolnak külön figyelmet kellett fordítania a roma fiatalok beszerzésére, ami elősegíthette kommunista és munkára való nevelésüket.⁷⁷

Ezekben a dokumentumokban a „cigányok” segítségével megalkotott munkátlanság világát a hatalmi központ, jelesül a kommunista párt hivatott fölszámolni. A párt megfelelő szervei meghozzák a megfelelő döntéseket, majd ezeket közvetítő intézményeik révén végrehajtták. A gyakorlati lépésekből az állam polgárai ki vannak zárva, a párt által feltárt problémákat a párt képes orvosolni. A szövegekből a minden problémát és azok megoldását is ismerő hatalmi központ képe tárul elénk, amely nem igényli, sőt kifejezetten ellenzi intézkedéseikhez a tevékeny társadalmi segítséget. A kelet-közép-európai kommunista pártok 1956 után egyre fokozódó mértékben törekedtek az általuk kormányzott lakosság politikai aktivitásának és érdeklődésének csökkentésére. Ennek érdekében a pártállam önmagát mint a politikai problémák tartósan sikeres megoldóját láttatta. Ennek hitelesítése érdekében azonban folyamatosan megoldásra váró nehézségekkel kellett önmagát szembeállítania. A munkátlanság világából kivezetendő „cigányok” kérdése éppen ilyen szerepet töltött be a késő kommunista hatalmi gyakorlatban. Ennek megfelelő terepe azonban már nem az időleges mozgósítás és a társadalmat aktív politikai tevékenységre ösztönző kampány volt, hanem a helyzetet országosan elemző és tervszerűen megoldó központi pártprogram.

⁷⁴ *Destroying Ethnic Identity: The Gypsies of Bulgaria*, 242.

⁷⁵ A Bolgár Népköztársaság Minisztertanácsának 258. számú rendelete, 1958. október 17., lásd: Marushiakova–Popov: *Gypsies (Roma) in Bulgaria*, 36.

⁷⁶ A Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottsága Titkársága határozata, 1959. június 16., lásd: Marushiakova–Popov: *Gypsies (Roma) in Bulgaria*, 36.

⁷⁷ *Destroying Ethnic Identity: The Gypsies of Bulgaria*, 66.

PÉTER APOR

The Space of the Gypsies: An Interpretation of the Birth of the Communist Roma Policy in East-European Comparison, 1945–1961

The essay analyses the official policy towards the Roma population in Eastern Europe after 1945 in a comparative perspective. Researchers of this field have to tackle a relatively difficult problem, namely the apparent lack of sources in the immediate post-war period. The gypsies as a distinct group were omitted from almost all documents devoted to social, education or health policy. Consequently, an understanding of the post-war Gypsy policy demands the quest for those aspects of discursive and social-political practices through which the authorities could expound their attitude towards the Roma. These rhetorical figures were connected to the concepts and depictions of backwardness, savageness and social danger, whereas in practice were embodied in the field of health care and policy, the behavior of the police, education and, mostly, labor organization. This approach demonstrates how the knowledge on the Roma was generated by the demands of the exercise of power and eventually justified various political measures. The central party resolutions issued at the turn of the 1950s and 1960s concerning the Gypsies did not spring from the accumulation of the knowledge and experience of working with the Roma. Whereas classical socialism exercised power through various techniques of mass mobilization and by campaigns for political and social activity, late communist dictatorships aspired to keep the population in passivity. It led to the fact that the authorities did not require active support for their programs, but rather represented the political center as capable of identifying and solving all social problems like the integration of the backward and work-shirker Gypsies.